

Krzysztof Zwierz

"Rozbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie przez Zygmunta III", Marek Wrede, Warszawa 2013 : [recenzja]

Almanach Muzealny 8, 367-371

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**MAREK WREDE ROZBUDOWA ZAMKU KRÓLEWSKIEGO
W WARSZAWIE PRZEZ ZYGMUNTA III, WARSZAWA 2013,
SS. 304, WYD. ARX REGIA OŚRODEK WYDAWNICZY
ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE**

W ostatnim czasie pojawiła się bardzo interesująca i cenna inicjatywa wydawnicza. Ośrodek Badań Historycznych Zamku Królewskiego w Warszawie rozpoczął serię „Studia i Materiały”. Pierwszy tom z tego cyklu to publikacja Marka Wrede, pracownika naukowego tego ośrodka, poświęcona początkowej fazie rozbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie dokonanej przez Zygmunta III. Badacz jest autorem licznych opracowań oraz edycji źródłowych dotyczących Zamku Królewskiego w Warszawie, a także publikacji opisujących funkcjonowanie władzy królewskiej w dawnej Rzeczypospolitej, takich jak działalność marszałków wielkich i nadwornych koronnych czy podróż króla Stefana Batorego. Marek Wrede jest także współautorem wystaw dotyczących dziejów sejmku polskiego oraz I Rzeczypospolitej w dobie Jana III.

Pierwszy tom serii wydawniczej, który jest przedmiotem niniejszego omówienia, prezentuje i zapowiada wewnętrzny układ kolejnych publikacji. Składa się z dwóch zasadniczych części: *Studiów* – części opisowej oraz *Materiałów* – części źródłowej. Poza tym praca zaopatrzona jest w krótki wstęp, wykaz skrótów, indeks osób, spis ilustracji i tłumaczenie w języku angielskim. Książka zawiera liczne ilustracje i opracowania graficzne.

Badania nad dziejami Zamku Królewskiego w Warszawie, w tym nad okresem przełomu XVI i XVII wieku, prowadzone były już wcześniej przez licznych naukowców reprezentujących różne warsztaty i perspektywy metodologiczne. Próby całościowego opisania dziejów Zamku lub też tylko szczegółowe zagadnienia związane z jego historią podejmował jeszcze przed II wojną Kazimierz Skórewicz. Po jej zakończeniu prace kontynuowali Antoni Kašinowski, Adam Miłobędzki, Władysław Tomkiewicz, Henryk Rutkowski, Mariusz Karpowicz, Jerzy Lileyko, a ostatnio również Marek Wrede. Już z tego niepełnego przecież wyliczenia widać, że badania nad warszawską rezydencją monarszą mają swoją wcale niekrótką tradycję.

Rozbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie jest dla historyków ważna z kilku powodów. Była to największa w dziejach tego obiektu inwestycja, w wyniku której budowla zyskała formę pięcioboku o wczesnobarokowych cechach stylowych; w takim też kształcie (z niewielkimi zmianami dokonanymi w wiekach późniejszych) przetrwała do 1944 roku. Ponadto, zdaniem autora, wobec bestialskiego zburzenia obiektu w czasie II wojny światowej i zniszczenia podstawowego zasobu źródeł archiwalnych do jego dziejów, odtworzenie podstawowych informacji o jego rozbudowie oznacza restytucję wartości ideowych uosabianych przez Zamek, tym samym dając możliwość przywrócenia zbiorowej pamięci wiedzy o warszawskiej rezydencji Wazów. Autor twierdzi przy tym, że badania nad Zamkiem Królewskim w Warszawie, właśnie ze względu na ogromne zniszczenia bazy źródłowej, wymagają podejścia interdyscyplinarnego.

W części pierwszej – *Studiach* – autor w czterech rozdziałach podejmuje kwestie najistotniejsze. Pierwsza z nich dotyczy charakteru „przenosin dworu” do Warszawy w 1596 roku. Choć zagadnienie to zostało już w historiografii rozstrzygnięte, to jednak w świadomości znacznej części społeczeństwa nadal pokutuje mit, że w 1596 roku król Zygmunt III w sposób zamierzony przeniósł dwór z Krakowa do Warszawy. Dla rozwiania wątpliwości w tej sprawie Marek Wrede analizuje trasy wcześniejszych przejazdów monarchy (od końca lat 80. XVI w.), zestawiając je z mniej udokumentowaną podróżą w 1596 r. do Warszawy. Wyniki ustaleń, to jest zmiany miejsc pobytu dworu Zygmunta III, nakłada na tło wydarzeń i procesów politycznych w Rzeczypospolitej i w Szwecji w tym czasie. Zwraca przy tym uwagę klarowny wykład, wyjaśniający czytelnikowi ówczesną skomplikowaną sytuację polityczną Rzeczypospolitej oraz próba uzasadnienia kolejnych poczynań Zygmunta III. Badacz w przekonujący sposób udowadnia, że wyjazd króla z dworem do Warszawy w marcu 1596 roku nie był „przeniesieniem stolicy z Krakowa do Warszawy”, ale jedną z wielu podróży królewskich do miasta sejmowego Rzeczypospolitej. Uzasadniając tę tezę, podaje ciekawe informacje dotyczące tego, jak przebiegała podróż królewska w 1596 r.

Wylicza także i poddaje analizie cel i długość pobytów królewskich w Warszawie i innych miastach. Wskazuje na moment, w którym Zygmunt III zdecydował się na uczynienie z Warszawy naczelnej rezydencji królewskiej

i głównego centrum państwowego oraz kiedy faktycznie nastąpił proces przeprowadzki dworu. Podkreśla te cechy miasta, które ostatecznie spowodowały ulokowanie w nim siedziby króla i późniejszej stolicy.

W drugim rozdziale pracy Marek Wrede omawia anonimowy rysunek projektowy Zamku Warszawskiego, powstały na początku XVII wieku. Autor podsumowuje dotychczasowe ustalenia historyków, którzy podejmowali nad nim badania, a ponadto próbuje określić czas powstania szkicu na podstawie własnych analiz. Na ile to możliwe, dokonuje również całościowego rozpoznania zamkowej inwestycji Zygmunta III z początku XVII wieku, objaśniając niektóre jej aspekty oraz starając się odtworzyć sekwencje działań budowlanych. Rozdział opatrzone jest także licznymi kolorowymi reprodukcjami projektów rozbudowy, co ułatwia czytelnikowi konfrontowanie toku analizy autorskiej z załączonymi planami.

Rozdział trzeci to usystematyzowanie wyników badań poprzedników w zakresie wiedzy o rozbudowie Zamku oraz sprawozdanie z kwerend źródeł rachunkowych do dziejów inwestycji wazowskiej. Autor przeprowadził kwerendę w ocalałym Archiwum Skarbu Koronnego i na jej podstawie formułuje wnioski, układając i porządkując chronologię wydarzeń związanych z budową poszczególnych części Zamku. Podsumowuje, a w pewnych przypadkach weryfikuje i uzupełnia niektóre ustalenia poprzedników odnośnie do przyczyn wyboru stałego miejsca pobytu dworu królewskiego, a także decyzji o podjęciu inwestycji zamkowej. Autor doprecyzowuje istotne dla badanej problematyki daty – w tym kluczową, dotyczącą rozbudowy Zamku Królewskiego.

Badacz na podstawie materiałów źródłowych, zestawionych również w drugiej części pracy (*Materiały*) ustala terminy sezonów budowlanych inwestycji zamkowej oraz wskazuje na źródła ich finansowania. Dochodzi przy tym do interesującego wniosku, że Zamek Królewski mógł być wzniesiony „głównie dzięki zapobiegliwości Zygmunta III w pozakonstytucyjnych staraniach o podniesienie dochodów z królewszczyzn, w istocie wbrew intencjom zarówno środowiska magnacko-urzędniczego, jak i szlacheckiego”. To, jak ustalił badacz, dochody z leżących na Mazowszu ekonomii i komór solnych stały się głównym źródłem finansowania rozbudowy Zamku oraz podstawą i zapleczem rządów królewskich w tym czasie.

Autor dzięki gruntownej kwerendzie źródłowej znacznie poszerza naszą wiedzę o poszczególnych etapach prac budowlanych. Dotyczy to zwłaszcza mało rozpoznanego – czwartego, i kolejnych sezonów budowy rezydencji królewskiej. W rezultacie przesuwana wstecz moment powstania planów przebudowy Zamku (sprzed roku 1605 na moment przed rokiem 1603), co stanowi istotne *novum* w stosunku do wcześniejszych ustaleń badaczy.

Ostatni szkic zawierający analizę bryły Zamku – jego historycznych i współczesnych planów, jest próbą ustalenia pierwotnego kształtu budowli. Autor, wychodząc od wymagań stawianych przez króla nowemu obiektowi – próbuje opisać jego formę architektoniczną, pięciobok – jako odpowiedź projektanta na potrzeby i funkcje gmachu założone przez inwestora.

Marek Wrede nie zgadza się z poglądem Władysława Tomkiewicza o niejednorodnym architektonicznie i zbiorowym autorstwie projektu Zamku Królewskiego. Na podstawie analizy geometrii budowli i jej planów twierdzi, że istniał pierwotny przemyślany projekt rezydencji, za którym stał konkretny autor (autorzy). Próbuje ustalić jego nazwisko i datę powstania planu i przebudowy. Szacuje również koszt inwestycji i podaje źródło jej finansowania. Dołącza także ilustracje pokazujące różne koncepcje i warianty rozbudowy Zamku.

W zasadzie po każdym z rozdziałów pierwszej części publikacji załączone zostały różnego rodzaju materiały ikonograficzne (panoramy i ich fragmenty w formie powiększeń widoków z epoki, opracowane mapy z zaznaczonymi przejazdami królewskimi, koncepcje przebudowy, współczesne fotografie z badań architektonicznych i inne), które dobrane zostały w sposób w pełni uzasadniony.

Ciekawa i bardzo użyteczna również dla innych badaczy, nie tylko osób zajmujących się dziejami warszawskiej rezydencji wazowskiej, jest druga część książki – *Materiały*, czyli *de facto* zestawienie źródeł do dziejów rozbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie z lat 1596–1607. To 40 różnej objętości dokumentów, sporządzonych w większości w języku łacińskim. Są to głównie rachunki skarbowe i kwity, świadczące o rozwoju i postępach inwestycji. Część opublikowanych materiałów to nieznane wcześniej badaczom źródła – efekt pieczołowitych kwerend badacza. Niektóre rachunki już zostały wykorzystane przez historyków zajmujących się problematyką Zamku, ale dopiero w tym miejscu opatrzone je aparatem krytycznym i wydano jako pewną całość. Książka autorstwa pracownika Zamku Królewskiego, a zwłaszcza jej część źródłowa, przekonują o zasadności i potrzebie wydania także innych źródeł, mających podstawowe znaczenie dla rozwoju warszawistyki epoki wczesnonowoczesnej.

Publikacja Marka Wrede to udana próba zebrania i podsumowania wiedzy na temat Zamku Królewskiego w Warszawie, zawierająca jednocześnie wyniki własnych badań autora. Pomimo że prace na ten temat pojawiały się już wcześniej, to jedną z wielu zalet opisywanej książki jest ich zrekapitulowanie, gruntowne omówienie, a w niektórych kwestiach zweryfikowanie i znaczne uzupełnienie. Rozprawa napisana jest w sposób przejrzysty, ujmujący w szerszym kontekście wiele ważnych wydarzeń historycznych i wątków z dziejów Rzeczypospolitej końca XVI i początku XVII wieku, które wywarły istotny wpływ na decyzje o budowie warszawskiej inwestycji. Wrede wymienia powody, które doprowadziły do wzrostu znaczenia Warszawy i Mazowsza. Przekonuje, że dopiero utrata korony szwedzkiej i determinacja w dążeniu do jej odzyskania skłoniły Zygmunta III do pozostania w Warszawie na stałe, a więc i wzniesienia tu nowego kompleksu rezydencyjnego. Przejęcie funkcji głównej rezydencji było ukoronowaniem długiego procesu formowania się warszawskiego centrum politycznego Rzeczypospolitej.

Praca Marka Wrede wnosi wiele nowych ustaleń i porządkuje dotychczasową wiedzę o rozbudowie Zamku Warszawskiego. Ponadto wzbogaca warsztat historyka dziejów Zamku o nowe źródła i metody badawcze, uwzględnione przez autora w sposób, który pozwolił mu na nowo odczytać treści przekazów już znanych. Badacz odszukał i zanalizował nowe dokumenty i wątki, poszerzył bazę źródłową o elementy o niedocenianym do tej pory potencjale poznawczym. Dzięki jego pracy jesteśmy dziś bliżsi podstawowych rozstrzygnięć dotyczących dziejów rezydencji wazowskiej – momentów rozpoczęcia poszczególnych etapów prac czy choćby nazwisk architekta i realizatora przebudowy. Książka Marka Wrede, sama w sobie stanowiąc cenną pracę, daje zarazem początek obiecującej inicjatywie wydawniczej.

Krzysztof Zwierz